

Năm
Mùi
nói
chuyện
Đê

TRỊNH HẢO TÂM

Dê là một loài động vật có sừng và đặc biệt là có râu, xuất xứ từ miền núi và ngày nay được nuôi như một loại gia súc để lấy sữa và lấy thịt. Lông của dê cũng được làm len và da cũng được làm áo ấm, ví dụ tiền hay bóp xách tay. Người đời hay xem thường, bêu xấu dê nhưng đâu biết rằng dê là một trong những loại gia súc rất hữu ích cho loài người.

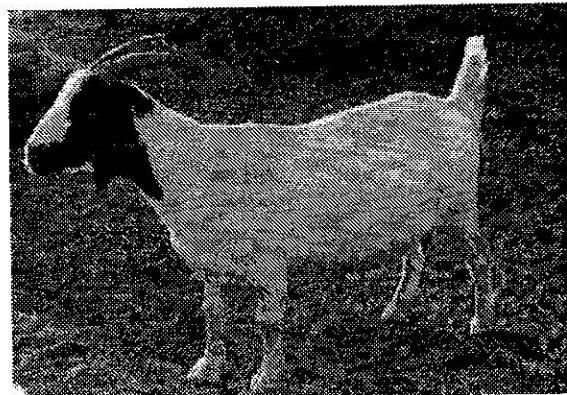
Dê xuất hiện trên quả địa cầu này khoảng 50 triệu năm, trước nhất trong số động vật thuộc loại có vú và trước cả loài người rất lâu. Loài người được sinh sau, để muộn hơn hết và chỉ bắt đầu có mặt trên địa cầu khoảng 4 triệu năm trước đây mà thôi. Có lẽ dê là loài thú đầu tiên được loài người nuôi làm gia súc và chúng bắt đầu sống với loài người từ thời kỳ “đồ đá”, 4000 năm trước Thiên Chúa, vì người ta tìm thấy những hình ảnh của dê khắc trên đá dưới những hầm mộ trong các kim-tự-tháp và trong thánh kinh dê cũng được nhắc nhở nhiều lần như một con vật để tế Thượng-Đế.

HÌNH DÁNG CƠ THỂ

Về phương diện cơ thể, dê được xếp vào loại động vật có vú, nằm trong nhóm *Bovidae* tức nhóm chân có móng cứng bằng sừng như ngựa, trâu, bò, lạc đà, voi, nai v.v... Dê nhà có tên khoa học là *Capra hircus*. Bà con họ hàng gần với dê hơn hết là cừu hay trâu (sheep). Cả hai con đều nằm trong gia tộc *Bovidae* nhưng dê thuộc nhóm *Capra* và cừu thuộc nhóm *Ovis*. Dê khác hơn cừu là dê có râu, có mùi hơi nặng hơn cừu. Sừng dê thăng đứng hướng lên trời trong khi sừng cừu lại xoắn ốc. Thân hình dê nhỏ hơn cừu, dê trưởng thành cân nặng khoảng từ 100 đến 120 pounds (45 đến 54 kilograms). Thân được giữ ấm bằng lớp lông ngắn và thăng khác với cừu có lông dày và xoắn cong dùng dệt len rất mịn màng và có giá. Dê khôn hơn cừu, biết tự vệ và dễ thích ứng với thiên nhiên nếu một mai bị trả về nơi hoang dã.

Dê có bốn chân mạnh mẽ giúp dê leo trèo khá giỏi trên những sườn núi cheo leo, hiểm trở. Móng chân của dê cứng cáp được cấu tạo bởi chất sừng vô cẩm giác giúp cho dê dẫm lên tuyết mà không thấy lạnh, và phải đá mà không thấy đau. Đối với ngựa để móng khỏi mòn người ta đóng thêm móng sắt. Trái lại đối với dê vì không chạy nhiều nên móng ngày càng dày thêm nên cần phải cắt gọt đi bớt để khỏi phải thối móng vì dẫm lên những chất dơ như phân và nước tiểu súc vật.

Dể có phương tiện tự vệ, dê đực và cả dê cái đều có sừng cong và nhọn trên đầu nhưng sừng dê cái nhỏ hơn. Trong trang trại thì sừng dê có thể đâm chết hay gây thương tích cho những dê khác hay cho chính những người làm trong trang trại, cho nên khi dê con bắt đầu mọc sừng thì họ phải cắt đi. Nhưng cắt bằng dao hay cưa thường để lại một cái lỗ khiến cho các chất dơ bám vào có thể làm độc. Để tê sừng người ta có hai cách, một là bôi và cách thứ hai là đốt. Người ta dùng hóa chất caustic để bôi lên sừng nhằm làm tiêu hủy các tế bào sừng. Cách thứ hai thông dụng nhất là đốt, người ta có thể dùng cây sắt nung đỏ để đốt sừng nhưng ngày nay hiện đại hơn người ta đốt sừng bằng điện với một dụng cụ như cây hàn điện mà chúng ta thường thấy trong nghề lắp ráp điện tử. Trong giới “mày râu” tu mi nam tử chúng ta nếu rủi một ngày nào đó bị... “mọc sừng” không biết nên áp dụng phương pháp nào cho đỡ khỏi phải “đi trong đau nhức khôn nguôi”? Nhằm tăng thêm phần oai phong lẫm liệt, ngoài sừng dê đực còn có thêm một chòm râu dài và nhọn dưới cằm.

Dê càng già thì râu lại càng dài. Trong loài vật chỉ có dê là có râu dưới cằm mà người ta thường gọi là...râu dê.

ĐỜI SỐNG VÀ SINH HOẠT

Dê không cần phải đi săn mồi mà chỉ cần được thả rong vì thực phẩm của dê là những lá cây hoang, ngọn cỏ đại mọc khắp mọi nơi ở các cánh đồng hay trong sa mạc. Dê là một giống vật rất dễ nuôi vì dê gần như ăn tất cả mọi thứ. Dê có thể sống được ở những vùng đất khô cằn sỏi đá, ít mưa, đất đai không đủ màu mỡ để nuôi những loại gia súc khác. Như tại Ấn-Độ nuôi bò thì gây ốm tong teo nhưng nuôi dê thì rất dễ dàng. Thả dê ở cánh đồng chung với trâu bò thì người ta thấy dê thường cỏ cho trâu bò mà chỉ ăn lá cây và cỏ đại gai góc mà thôi. Nói là dê ăn tất cả mọi thứ nhưng dê rất tinh khôn biết kiêng cữ những thứ có chất độc. Người ta thử đưa những thứ lá cây có thể gây ngộ độc trước miệng dê thì dê không ăn và ngoanh mặt di nơi khác. Người ta cho rằng dê ăn luôn cả giấy báo, lon nhôm và bao ny-long! Lời đồn này cũng hơi oan cho dê vì dê chỉ muốn liếm láp những thứ còn sót lại bên trong những thứ ấy nên ăn nhằm những thứ rác rến đó mà thôi.

Giống như trâu bò, dê thuộc loại *nhai lại* (*Ruminants*). Khi ăn ngoài đồng dê ăn rất vội vàng, ngoạm tất cả lá cây và nuốt chửng vào túi chứa (*Rumen*) có dung tích chừng 4, 5 gallons. Khi túi chứa này đầy, dê tìm đến chỗ thuận tiện như dưới bóng cây râm mát và nằm xuống thong thả nhai lại và nuốt vào bao tử (*Omasum*) và lần này thực phẩm

sẽ được tiêu hóa. Có người sẽ hỏi khi dê uống nước thì nước có cần phải qua hai giai đoạn như vừa nói không? Các nhà động vật học đã giải thích rằng: Khi dê uống nước nó vuốt cổ thẳng ra, cử động này khiến cái van dẫn vào bao tử thứ hai mở rộng và nước chảy thẳng vào đó mà không vào túi chứa thứ nhất. Dê uống nước mỗi ngày một lần vào

lúc giữa trưa nhưng vào mùa hè nóng nực thì dê uống nước nhiều lần hơn.

Dê leo trèo rất giỏi và thường thích đứng những nơi cao, cheo leo đá ghênh hiêng trở để kiếm ăn và tránh những ác thú như cop, beo, lang sói. Cũng như những thú 4 chân khác, dê biết bơi nhưng lại sợ nước. Khi trời mưa dê vội vàng tìm nơi ẩn nấp. Thỉnh giác khá bén nhạy nhưng thị giác thì lại kém và dê nhùn cảnh vật chung quanh chỉ thấy một màu đen trắng.

CUỘC ĐỜI TÌNH ÁI

Cuộc đời tình ái của dê cũng lắm điều đáng nói. Dê đặc khá mạnh về tình dục cho nên được giới "mày râu" tôn làm "Ông Thầy" hay nói theo phim bộ kiếm hiệp là "Sư Phụ" và tên của loài vật này được người ta nhân cách hóa thành động từ "Dê" dùng để ám chỉ hành động ve vãn, tán tỉnh phái yếu một cách bừa bãi, không đúng nơi, đúng lúc. Dê đặc tới thời kỳ động cơn sinh ra nhiều tật xấu như cúi

dầu xuống và phóng uế nước tiểu lên dầu, khiến râu và lông chúng lúc nào cũng hôi nực nồng. Tật xấu đó nhầm dùng mùi hôi mà kích thích các dê cái. Bình thường dê đặc cũng đã rất nặng mùi vì trên dầu chúng

có hai hạch tiết ra mùi hôi nầm ngay phía sau cặp sừng. Người nuôi dê nếu không muốn dê quá hôi, họ có thể đốt hai hạch này và thường đốt lúc dê còn nhỏ cùng lúc với đốt cặp sừng. Dê cái động cơn vào tháng 8 và tháng 9. Các nhà chăn nuôi dê cần biết lúc nào dê động cơn để tìm dê đực giống tốt mà gác giống để có thêm nhiều dê cái mới cung cấp được nhiều sữa hơn.

Dê cái đến thời kỳ "rao rực xuân tình" thì tinh thần tỏ ra căng thẳng "vào ra thư thắn đứng ngồi không yên" thường ngẩng đầu qua hàng rào tìm bóng dáng dê đực. Nếu có sẵn dê đực giống thì chủ trại sẽ cho "song dương kết hợp". Dê đực sẽ tiến tới, cỗ vươn ra, cặp môi uốn cong để lộ hàm răng ra và lưỡi thì thè ra thụt vào trong rất là khẩn trương, căng thẳng. Dê đực xáp lại dùng mũi cọ lên lưng dê cái và đưa một chân trước lên đưa đẩy thăm dò. Nếu dê cái thuận tình thì dê đực sẽ đặt cả hai chân trước lên và bắt đầu việc truyền giống. Dê đực rất mạnh về tình dục, có thể gieo giống cho hàng chục dê cái trong một ngày. Trong nghề nuôi dê người ta chỉ giữ một ít dê đực để làm giống mà thôi vì nuôi nhiều dê đực không có lợi, chúng không có sữa mà lại hay đánh nhau để giành dê cái. Vì dê đực cả trang trại chỉ một vài con cho nên trong mùa động cơn, dê đực phải làm việc rất nhiều để thỏa mãn hết cả đàn dê cái nên lúc này dê đực rất ốm yếu, tiêu tụy thấy rõ! Dê là giống vật

rất sớm phát triển về sinh lý, dê cái lớn chưa đầy 2 tháng thì có thể thụ thai nhưng trong nghề chăn nuôi người ta cho dê cái thụ thai lúc gần một tuổi vì ở lứa này dê cái có nhiều sữa hơn hết. Thời gian mang thai của dê cái khoảng 21 tuần. Dê đẻ mỗi lứa từ 1 đến 3 con. Khi lâm bồn dê cái chọn nơi kín đáo, mặt đất bằng phẳng được phủ lên bằng một lớp cỏ khô êm ái. Dê con được sanh với đầu chui ra trước. Thường thì dê tự sanh con một mình, tuy nhiên trong trường hợp như dê con quá lớn hay chui ra ngược thì cần phải có người hộ sinh. Chỉ một vài giờ sau là dê con có thể theo mẹ đi lồng vòng đó đây. Dê con sống bằng sữa mẹ trong vòng một tháng và sau đó có thể tự túc mưu sinh bằng cây lá.

Dê không thích đời sống cô đơn, riêng rẽ mà thích sinh hoạt tập thể. Do đó người nuôi dê không nên nuôi một hai con mà phải nuôi cả đàn vài chục con, trong đó chỉ cần giữ lại một vài dê đực là đủ. Đời sống của dê khoảng 12 năm nhưng cũng có nhiều loại sống đến 17 năm.

Dê được tiếng Mỹ gọi là *Ram* hay *Billy* nhưng những người chăn nuôi hay gọi là *Buck*. Dê cái được gọi là *Doe* hay *Nanny* và dê con được gọi là *Kid* cho đến khi nó có thể sinh được con.

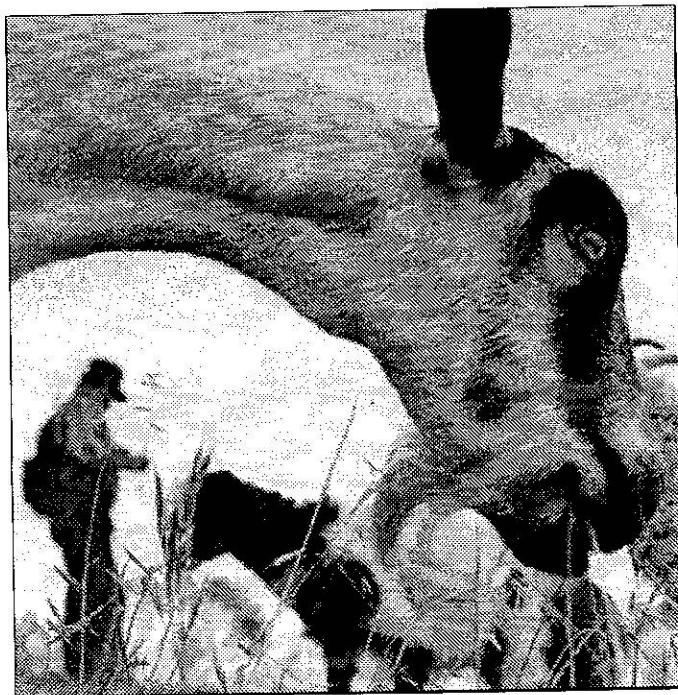
DÊ VÀ LOÀI NGƯỜI

Dê được loài người nuôi khắp nơi trên thế giới và tổ tiên của chúng có lẽ là từ giống dê *Pasang* xuất xứ từ miền Trung Á. Dê đóng góp khá nhiều điều hữu ích vào đời sống nhân loại. Thuở xưa dân du mục sống nơi sa mạc lúc nào cũng nuôi một đàn dê bên cạnh để cung cấp hầu hết những món cần thiết cho cuộc sống của họ. Thịt dê làm đồ ăn, sữa làm thức uống, da làm quần áo, mỡ để thắp đèn, xương và sừng làm thuốc cho đến phân cũng còn được dùng để bón ruộng. Dê là một loại gia súc rất dễ nuôi, ăn toàn lá cây, cỏ dại, ngũ cốc, hoa trái đôi khi còn ăn luôn cả giấy báo, bao ny-long! Dê rất mau lớn, 6 tháng có thể cung cấp đến 30 pounds thịt ròng, nghĩa là thịt sau khi được lóc ra khỏi xương. Thịt dê chiếm 5.7% trên tổng sản lượng thịt cung cấp cho toàn thế giới. Hương vị thịt dê ngon và phẩm chất dinh dưỡng được đánh giá cao không thua thịt cừu và gần giống thịt nai. Tại Hoa-Kỳ nhất là tiểu bang Texas có khoảng nửa triệu dê được nuôi để lấy thịt. Vì luật lệ liên bang không bắt buộc nên tại Hoa Kỳ các hang thịt thường bán thịt dê nhưng ngoài bao bì lại dê là thịt cừu (Lamb hay Mutton) cũng như ta có câu “Treo đầu dê bán thịt chó”. Chỉ một số thành phố và tiểu bang Oregon cấm không cho các nhà sản xuất thịt nhập nhằng trong việc “Dán nhãn trứu, bán thịt dê” nói trên. Thịt dê được tiêu thụ ở miền Tây nhiều hơn miền Đông và được dân Mỹ dùng làm “barbecue”. Ở Việt Nam thịt dê cũng được thịnh hành để làm món Lẩu Dê hay Cà-Ri Dê. Dê được nấu cà-ri thật hợp tình, hợp lý vì

dê nặng mùi nhờ hương liệu thơm cay nồng của bột cà-ri mà thịt dê hết mùi hôi, trở nên đậm đà, hợp khẩu vị. Bên Ấn-Độ thích nuôi dê để lấy thịt một phần cũng vì lý do tôn giáo: Mấy ông Ấn-Độ theo đạo Hồi thì cữ thịt heo, mấy ông theo Ấn-Độ giáo lại kiêng thịt bò! Cho nên chỉ có thịt dê là thượng sách, đẹp lòng “quan viên hai họ”. Dân nhậu xứ ta rất tán dương thịt dê và gọi là thịt “Ông Thầy”. Món “Ngầu Pín” được nấu bằng bộ phận sinh dục của dê đực và theo quan niệm “ăn gì bổ nấy” thì được cho là rất bổ dưỡng không thua gì uống Tam Tinh Hải Cẩu Bồ Thận Hoàn của nhà thuốc Nam-Sơn ngày trước hay “thần dược” Viagra hiện giờ!

Sữa dê bổ dưỡng không thua sữa bò mà lại ít chất béo và dễ tiêu hóa hơn sữa bò. Nhiều trẻ sơ sinh uống sữa bò không hợp hay bị tiêu chảy, đổi sang sữa dê thì lại êm ru. Nhưng sữa dê cũng bị khuyết điểm là có mùi “dê” mà các nhà chăn nuôi cho rằng tại dê ăn nhầm một số cây nào đó như hành hay kiệu mọc hoang hoặc tại nuôi gần đám dê đực. Sữa dê được loài người dùng làm thức uống từ thuở xa xưa và dê được xem là bò của dân nghèo. Dân vùng Tây Á khi đi đâu xa thường đem dê theo để bảo đảm có nguồn cung cấp

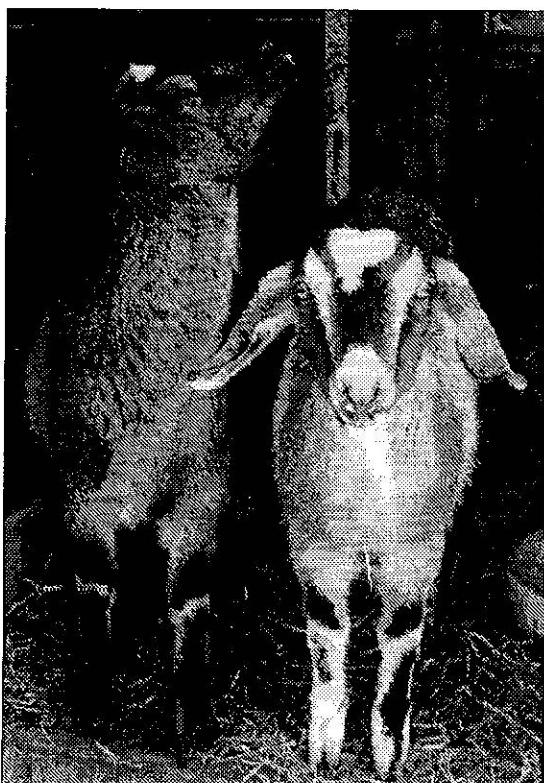

sữa tươi tại chỗ. Thánh Gandhi của Ấn Độ trong chuyến viếng thăm Anh-Quốc lần cuối cùng trong đời ngài cũng có mang theo hai con dê sữa, cột phía sau sau dinh thự ngài trú ngụ.

Cho nhiều sữa là các giống dê French-Alpine, Toggenburg và Saanen. Ở Hoa-Kỳ giống dê Toggenburg đạt kỷ lục 5750 pounds sữa trong 305 ngày. Dê loại tốt trung bình mỗi ngày cho 5 pounds sữa và kéo dài đến 10 tháng sau mỗi lứa đẻ. Dê sản xuất 1.8% trên tổng khối lượng sữa toàn thế giới.

Nuôi dê để lấy lông dệt len làm quần áo là giống dê Angora và Cashmere. Angora cho lông dài, màu trắng óng ánh để làm len Mohair và chúng được nuôi ở Thổ Nhĩ Kỳ, Nam Phi, Hoa-Kỳ, Trung Quốc và Iran. Còn dê Cashmere được nuôi ở vùng Kashmir bên Ấn-Độ cho len Cashmere rất nổi tiếng mịn màng, óng ánh như nhung gấm.

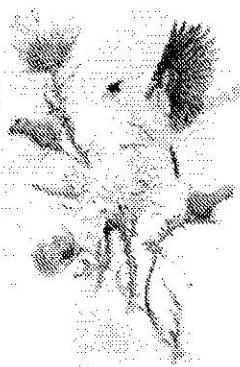
Ngoài việc cung cấp đồ ăn ngon lành, thức uống bổ dưỡng, quần áo sang trọng, dê còn là một lực lượng xung phong trong công tác khai hoang ngoài các đảo vắng. Tại các đảo ngoài khơi miền Nam California như đảo Santa Rosa, Santa Cruz, San Clemente là những vùng quân sự dùng để thí

nghiệm những vũ khí tối mật, Bộ Quốc

Phòng đã nuôi những đàn dê để chúng ăn lá cây giúp cho các đảo này luôn luôn được trống trải không bị um tùm bao phủ bởi cỏ hoang, cây đại. Vì mật độ của dê sinh sản trên các đảo này quá đông nên Bộ Quốc Phòng đã dùng phi cơ xạ kích giết bớt đi. Các hội bảo vệ súc vật cũng đã lên tiếng và biểu tình phản đối. Có ý kiến đề nghị đem chúng đi cứu đói bên Phi Châu nhưng vì chi phí chuyên chở quá cao nên ý kiến đó cũng không có lợi.

Nhiều thành phố ở miền Nam California như Upland, Fontana, dê được tuyển dụng làm "công chức" không ăn lương mà chỉ cần ăn...cỏ. Mỗi ngày chúng được xe chở tới những bãi đất trống được rào

tho

ĐÃ ĐƯỢC ... MUỜI NĂM

Mười năm băng giá quê người,
Biết anh còn của một thời bên nhau?

oOo

Mười năm tôi đã nát nhau
Nửa xa xôi ngóng, nửa đau thế tình

Mười năm nửa cuộc hành trình
Dở dang nửa mái tóc xanh trên đầu

Mười năm tôi đứng tựa lâu
Hoài công chẳng thấy chút màu trời xanh

Mười năm bước quẩn bước quanh
Đêm thời gian giọt nắng hanh cuối ngày

Mười năm tôi vẫn còn đây
Trái tim vẫn đậm từng giây với đời

oOo

Mười năm băng giá quê người,
Biết anh còn của một thời bên nhau

LÊ CÔNG MINH

quanh các hồ chứa nước để làm công tác khai hoang bằng cách ăn cỏ hoang và cây đại. Trong mục ý kiến dân chúng trên báo cũng có thư phê bình chính quyền thành phố là "lạm dụng súc vật" vì cho ăn mà không cho uống vì người viết bức thư cho biết: "trời nóng đến 100 độ F mà không thấy chậu nước nào cho đàn dê uống"!

* * *

Dê đóng góp cho người đời rất nhiều thứ, là một trong những giá súc hữu ích vào bậc nhất đối với người đời. Khi nhắc tới dê là người ta cười khẩy xem thường, chỉ thấy những tật xấu nhỏ nhoi của dê mà quên đi những công hiến hữu ích to lớn. Xưng tụng "Ông Thầy" của giới "mày râu" thường có ý nghĩa khôi hài trong lúc trà dư tửu hậu.

Năm Dê sắp về chúng ta hãy trả lại dê giá trị xứng đáng của nó, hãy mang cho nó bó rau tươi thay vì khoát tay xua đuổi.